

УДК 342.951:347.965(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.3>

В. В. Войцешук

здобувач

Приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права»

ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено стан визначення та законодавчого забезпечення права на правову допомогу в Україні. Запропоновано право на правову допомогу розглядати у двох вимірах: як самостійне право, як гарантія реалізації інших конституційних прав. З'ясовано, що матеріальні та процесуальні начала права на правову допомогу можуть розглядатися як взаємообумовлені категорії, які в поєднанні візуалізують справжнє соціальне призначення права на правову допомогу. Систематизовані наступні принципи реалізації права на правову допомогу: професійність надавачів допомоги; пріоритет інтересів вигодонабувачів; необмеженість у просторі та часі; конкретизованість та цілеспрямованість; унікальний зміст, який обумовлений потребами вигодонабувачів; обмеженість наявними процесуальними видами і формами. Зазначено, що право на правову допомогу не залежить від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Констатовано багаторівневність державних гарантій права на правову допомогу та його залежність від наступних чинників: рівень регламентації; рівень політизованості; рівень правової культури; рівень організаційного забезпечення; рівень довіри до правосуддя. Доведено, що в законодавстві України право на правову допомогу позиціонується як самостійне право, яке одночасно виступає у якості важливої гарантії реалізації інших конституційних прав. Встановлено, що право на правову допомогу наділене складною природою, яка поєднує в собі правовий, ідеологічний та політичний аспекти. З'ясовано, що конституційно-правова природа права на правову допомогу характеризується домінуванням уповноважуючого аспекту, оскільки надання правової допомоги в Україні здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами. Доведено, що особливою ознакою права на правову допомогу є багатоваріантність дій особи в процесі захисту своїх прав та законних інтересів.

Ключові слова: адвокатура, законодавство, захист прав, законні інтереси, конституційні гарантії, правова допомога, право на справедливий суд, правосуддя.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

В Національній стратегії у сфері прав людини, яка затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 деталізовано окремий напрям – забезпечення права на справедливий суд, який передбачає підвищення доступності системи безоплатної правової допомоги та удосконалення системи надання допомоги особам, постраждалим від кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством за ознакою статі, торгівлею людьми, примусовою працею, трудовою та іншими видами експлуатації [1]. В таких умовах право на правову допомогу набуває важ-

ливого значення, і потребує додаткового наукового обґрунтування. Зокрема цікавим, з наукової точки зору, є аналіз законодавчого визначення та забезпечення цього права в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Проблеми природи та змісту права на правову допомогу в різні часи досліджували: Н. П. Бортник, Ю. І. Дмитрик, В. М. Ісакової, М. Р. Іванців, С. С. Калинюк, В. С. Личко, О. В. Мартовицька, М. І. Пришляк та інші вчені. Однак, в сучасних умовах проблематика надання правової допомоги набуває значення та вимагає нових

комплексних наукових досліджень, що вказує на актуальність обраного напряму наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження стану визначення та законодавчого забезпечення права на правову допомогу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У статті 29 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР закріплено, що кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Також у статті 59 Основного закону регламентовано, що кожен має право на професійну правничу допомогу, у тому числі і правову. При чому кожна особа має право самостійно обирати захисника своїх прав [2]. Отже, на рівні Основного закону формалізоване право на правову допомогу, що є зайвим аргументом на користь його конституційно-правової природи.

У Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 року № 3460-VI встановлено, що правничу допомогу представляє собою надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Також у статті 3 вказано, що громадянам гарантовано право на безоплатну правову допомогу, яке представляє собою можливість отримати в повному обсязі безоплатну первинну правничу допомогу, а також вторинну правничу допомогу [3].

В свою чергу, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки» від 23 червня 2021 року № 756-р передбачені наступні стратегічні цілі: 1) удосконалення стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в частині документування випадків катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів

поводження і покарання з урахуванням міжнародних стандартів у відповідній сфері; 2) забезпечення доступності до безоплатної правової допомоги для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, зокрема забезпечення доступності будівель центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги; використання формату легкого читання та інших підсилювальних форматів спілкування [4].

Право на правову допомогу також розтлумачено на рівні актів Конституційного суду України. Так, в Рішенні Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 зазначено, що право на правову допомогу є гарантованою державою можливістю будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує. Також в Рішенні зазначено, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи [5].

В. С. Личко стверджує, що юридична природа права на правову допомогу містить у своєму нормативному змісті єдність матеріального і процесуального начал, воно може розглядатися як право-гарантія, яке повинно забезпечити належні юридичні умови для послідовної реалізації права і ефективного досягнення громадянами юридичних цілей [6, с. 419]. Слід погодитися з цією тезою, оскільки право на правову допомогу дійсно може розглядатися одночасно в двох вимірах: по-перше, як самостійне право, а по-друге – як гарантія реалізації інших

конституційних прав. Подібна особливість характеризує унікальність та складність правової природи права на правову допомогу. Отже, матеріальні та процесуальні начала цього права можуть розглядатися як взаємообумовлені категорії, які в поєднанні візуалізують справжнє соціальне призначення права на правову допомогу.

У своїй роботі М. Р. Іванців припускає, що здійснення права на правничу допомогу засновано на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [7, с. 818]. Слід додати, що окрім згаданих, право на правову допомогу ґрунтується і на наступних принципах: 1) професійність надавачів допомоги; 2) пріоритет інтересів вигодонабувачів, тобто громадян; 3) необмеженість у просторі та часі; 4) конкретизованість та цілеспрямованість; 5) унікальний зміст, який обумовлений потребами вигодонабувачів; 6) обмеженість наявними процесуальними видами і формами.

З приводу досліджуваного права О. В. Мартовицька зазначає, що право на правову допомогу, будучи закріпленим нормами Конституції України, передбачає наявність гарантованого державою механізму його реалізації з метою забезпечення прав і свобод людини. При цьому вказаному праву притаманні ознаки, які вказують на його спрямованість і природу. Більше того, ці риси визначають конституційні засади права на правову допомогу – спрямованість на забезпечення прав і свобод людини; правова природа; загальний характер; неможливість його обмеження; гарантованість державою. Право на правову допомогу не тільки надається й реалізується на підставі й у відповідності до закріплених конституційних засад, а саме по собі виступає в якості одного з правових засобів, які використовуються для захисту прав і свобод людини [8, с. 166].

М. І. Пришляк стверджує, що право на правову допомогу є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер, тобто поширюється на всіх без винятку осіб – громадян України, іно-

земців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Його реалізація не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб [9, с. 70]. Слід звернути увагу на те, що право на правову допомогу не залежить від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Вбачається, що це є унікальною особливістю права на правову допомогу, яке гарантовано у випадку виникнення різних правовідносин.

На думку Н. П. Бортник та Ю. І. Дмитрик особливістю права на отримання правової допомоги є те, що воно опосередковує відносини та зв'язки громадян між собою та з державою; має інтегральний характер, у структуру якого включені: право звернутися за професійною правовою допомогою до різних суб'єктів її надання з метою ефективного здійснення та захисту прав, свобод і законних інтересів; право на певний зміст і якість наданої правової допомоги; право на отримання професійної правової допомоги безоплатно у передбачених законом випадках; право вимоги вчинення певних активних і ефективних дій відповідного суб'єкта надання правової допомоги; право на отримання інформації про можливості отримання професійної правової допомоги, в тому числі безоплатно; право на отримання професійної правової допомоги на мові споживача та зручній для споживача допоміжній формі; право вимоги захисту порушеного права [10, с. 52]. Ця теза розкриває складну внутрішню будову права на правову допомогу та свідчить про достатній рівень його наукової розробленості в Україні.

С. С. Калинюк виділяє наступні важливі положення права на правову допомогу: 1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер; 2) конституційне право на правову допомогу входить до правового інституту основних прав і свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи; 3) положення про правову допомогу в Конституції є правовстановлюючою нормою; 4) особливістю закріплення права людини і громадянина на правову допомогу є той

факт, що воно було здійснено матеріальною конституційною нормою; 5) право на правову допомогу не може бути обмежене; 6) конституційне положення про право на правову допомогу носить уповноважувачий, характер [11, с. 7].

В контексті аналізу нормативно-правового забезпечення права на правову допомогу обов'язково варто звернути увагу на дисертаційне дослідження В. М. Ісакової. Щодо природи цього права дослідниця зазначає, що право на правову допомогу має особливу, подвійну природу, яка полягає в тому, що воно, з одного боку, розкривається як одне із прав людини, що охоплює систему певних фундаментальних правових можливостей, а з іншого – виступає як важлива гарантія реалізації інших прав людини, зокрема, права на ефективний судовий захист. У структурі права на правову допомогу можна виділити: а) можливість особисто вчиняти дії, спрямовані на реалізацію відповідного права (право на власні дії), в тому числі звертатися до владних суб'єктів (міжнародних, національних) за захистом (примусовим забезпеченням) своїх прав; б) можливість утримуватися від вчинення певних дій задля реалізації своїх прав; в) можливість вимагати від інших осіб належної поведінки (право на чужі дії), в тому числі задля примусового забезпечення реалізації відповідних прав; г) можливість звертатися до соціально зобов'язаних осіб за наданням певних матеріальних та інших благ для задоволення власних потреб [12, с. 115].

Слід зосередитися на ще одній, важливій тезі В. М. Ісакової: право на правову допомогу розглядається в юридичній науці як одне з основних прав людини і громадянина, що володіє всіма ознаками, властивими конституційним правам, є одним із прав, що складають юридичну базу для всієї системи прав, що володіє вищою юридичною силою і підлягає підвищеному захисту. При цьому, право на правову допомогу розглядається як природне невідчужуване право особистості, тобто являє собою невід'ємну можливість отримувати в установленому порядку професійну допомогу з питань правового характеру [12, с. 115].

Звідси випливає, що саме право на правову допомогу вимагає правового захисту з боку держави. Це доволі цікава особливість, яка вказує на багаторівневість державних гарантій та залежність досліджуваного права від низки сторонніх чинників. Пропонуємо до числа таких чинників віднести наступні: 1) рівень регламентації (чітка деталізація окремих аспектів реалізації права на правову допомогу є умовою його ефективної реалізації); 2) рівень політизованості (надмірна політизація питань, пов'язаних з наданням правової допомоги, зокрема на рівні законодавчих ініціатив, може негативно позначатися на практиці реалізації досліджуваного нами права); 3) рівень правової культури (обізнаність громадян у порядку та умовах отримання правової допомоги в державі може мати важливе значення, адже характеризує коло практичних можливостей особи у випадку порушення її прав та законних інтересів); 4) рівень організаційного забезпечення (ефективність реалізації права на правову допомогу напряму залежить від розвиненості в державі спеціальних інституцій); 5) рівень довіри до правосуддя (реалізація права на правову допомогу залежить від рівня довіри суспільства до судової системи та правоохоронних органів).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Таким чином право на правову допомогу є одним з основоположних прав людини і громадянина. Окрім того, що в законодавстві України воно позиціонується як самостійне право, воно одночасно виступає у якості важливої гарантії реалізації інших конституційних прав. Право на правову допомогу наділене складною природою, яка поєднує в собі правовий, ідеологічний та політичний аспекти. Поряд з цим це право вимагає гарантій реалізації від держави, оскільки наявні чинники, що можуть знизити, і навіть унеможливити можливість його реалізації. Конституційно-правова природа права на правову допомогу характеризується домінуванням уповноважувачого аспекту, оскільки надання правової допомоги в Україні здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами.

Право на правову допомогу є ширшим за змістом ніж право на захист, що надає його більшої функціональності. Було встановлено, що особливою ознакою права на правову допомогу є багатоваріантність дій особи в процесі захисту своїх прав та законних інтересів, а також структурованість досліджуваного права. Проведений аналіз свідчить, що в Україні право на правову допомогу позиціонується у якості одного з видів конституційних прав, реалізація якого гарантована та забезпечується державою.

Список використаної літератури:

1. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 58.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. № 128.
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI. *Голос України*. 2011. № 122.
4. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 140.
5. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009. *Вісник Конституційного суду України*. 2009. № 6. стор. 32.
6. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 11. С. 419–425.
7. Іванців М. Р. Професійна правова допомога: поняття та сутність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 817–824.
8. Мартовицька О. В. Конституційні засади права на правову допомогу в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 159–167.
9. Пришляк М. І. Проблеми забезпечення права на професійну правничу допомогу в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 69–72.
10. Бортник Н. П., Дмитрик Ю. І. Право громадян на отримання безоплатної правової допомоги. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 48–52.
11. Калинюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Ужгород, 2015. 14 с.
12. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків. 2013. 207 с.

Voytseshuk V. On the question of the legislative definition of the right to legal assistance in Ukraine

The article examines the state of definition and legislative provision of the right to legal aid in Ukraine. It is proposed to consider the right to legal aid in two dimensions: as an independent right, as a guarantee of the realization of other constitutional rights. It has been found that the material and procedural principles of the right to legal aid can be considered as mutually dependent categories, which in combination visualize the true social purpose of the right to legal aid. The following principles of implementing the right to legal aid are systematized: professionalism of aid providers; the priority of the interests of the beneficiaries; unlimited in space and time; specificity and purposefulness; unique content, which is determined by the needs of beneficiaries; limitation of available procedural types and forms. It is noted that the right to legal aid does not depend on the nature of a person's legal relationship with other legal entities. The multi-level state guarantees of the right to legal aid and its dependence on the following factors were noted: the level of regulation; level of politicization; level of legal culture; level of organizational support; the level of trust in justice. It is proved that in the legislation of Ukraine, the right to legal aid is positioned as an independent right, which at the same time acts as an important guarantee of the realization of other constitutional rights. It has been established that the right to legal aid is endowed with a complex nature that combines legal, ideological and political aspects. It was found that the constitutional and legal nature of the right to legal aid is characterized by the dominance of the authorizing aspect, since the provision of legal aid in Ukraine is carried out by specially authorized entities. It has been proven that a special feature of the right to legal aid is the multivariate actions of a person in the process of protecting his rights and legitimate interests.

Key words: advocacy, legislation, protection of rights, legitimate interests, constitutional guarantees, legal aid, right to a fair trial, justice.